

ӘОЖ 908/569;456

ҒТАХР 03.20

DOI 10.37238/1680-0761.2022.85(1).74

¹Рысбеков Т.З., ²Нұрбай М.Ә.*^{1,2}М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

*Корреспондент авторы: muratbek_98@mail.ru

E-mail: tuyakbai.rysbekov@mail.ru, muratbek_98@mail.ru

КІШІ ЖҮЗДЕГІ ХАНДЫҚ БИЛІКТІҢ ЖОЙЫЛУ ҮРДСІ

Аңдатпа. XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырдың 20-жылдары Ресей империясының Орта Азия хандықтарына деген саясатында өзгерістер байқалды. Бұл кезеңде Ресей империясы қазақ даласында өзінің мемлекеттік-саяси үстемдігін орнатып, түрлі реформаларды енгізумен байланысты еді. Дәстүрлі қазақ қоғамына саяси-құқықтық қағидаттары мен жалпыресейлік жарғылар негізінде өзгерістер енгізу арқылы қазақ хандарының билігіне бақылау жасауға тырысқан Ресей әкімшілігі енді олардың хан сайлау институтына да араласа бастады. Бұл процестердің жүргізілуіне Сібір мен Орынбор әкімшілігі тікелей жауапты әрі ұйымдастырушысы бола алды. Қазақ даласын отарлау мен тікелей басқаруға қол жеткізу мақсатында «хандар институтының» ықпалын түсіруге тырысқан Ресей әкімшілігінің басшылары реформалар мен жарғыларға сүйене отырып, өздеріне тікелей бағытын «басқару элитасын» жасап шығуға тырысты. Сол мақсатта ең алдымен Орынбор губернаторы О.А. Игельстром хандық билікті жоюдың алғашқы реформасын жасады. Кейіннен сәтсіз шыққан реформаға ұзақ уақыт үзілістерден кейін, П.К. Эссен 1823-1824 жылдары дайындалған Жарғы негізінде Кіші жүздегі хандық билікті жойып, оның орнына басқарудың империялық негіздегі жүйесін енгізді. Мақалада, хандық билікті жоюға байланысты қабылданған реформалардың мәні, Ресей патшалығы мен қазақ сұлтандары арасындағы қақтығыстар және Кіші жүздегі хандық биліктің жоюдың заңды негізі болған «Орынбор қырғыздары туралы» жарғының қабылдануына байланысты орын алған саяси жағдайларға талдау жасалынады. Мақаланы жазуда қазақстандық тарихнамадағы осы мәселеге қатысты деректерді тарихи-салыстырмалы талдау, ресейлік ғалымдардың қазақтардың басқару жүйесіне қатысты көзқарастарына сараптама жасалынады.

Кілт сөздер: Қазақ даласы; Кіші жүз; Игельстром; басқару жүйесі; реформа; жарғы; Орынбор; Нұралы хан; П.К. Эссен; тарихнама; хандық билік.

Kipicne

Ресей империясының Орта және Кіші жүз аумағын өзіне қосып алу, орыс-қазақ келіссөздерін жүргізу мен олардың басқару жүйесін өзгертуге байланысты орын алған тарихи процесті 3 хронологиялық кезең бойынша бөліп қарастырамыз:

Бірінші кезең – XVIII ғасырдың 30-40 жылдары. Бұл кезеңде Кіші және Орта жүздің ықпалды хандары мен сұлтандарының Ресей империясына адалдық анттын беріп, орыс-қазақ келіссөздерінің жүргізілген кезеңі.

Екінші кезең – XVIII ғасырдың 50-жылдары мен – XIX ғасырдың басы. Бұл кезеңде Ресей империясының «хандық билікті» жоюға байланысты алғашқы реформаларды қабылдап, жалпыимпериялық жарғылар негізінде басқару жүйесін өзгертудің барлық алғышарты жасалды. Алайда, XIX ғасырдың 20-жылдары қазақ сұлтандары мен патша үкіметі арасында күрделі қақтығыстар орын алады.

Ресей империясының XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырдың басындағы отарлау процесі Қазақстандағы басқару жүйесін өзгертуден көрініс тапты. Бұл процесті тиімді жүзеге асыруға сол кездегі Орынбор губернаторы О.А. Игельстром себепші болып, өзінің арнайы жобасын ұсынды. Онда өзінің реформалары арқылы басқару жүйесіне өзгеріс енгізе отырып, қазақ даласына Ресей империясының сот-әкімшілік жүйесіндегі өзгерістерді жасауға тиіс болды. Бұл реформаны жүзеге асыруға қазақ даласында қарсы тұрушы элита – қазақ хандары мен сұлтандары еді. О.А. Игельстром осы жоғары тап өкілдерінің орнына қазақ билеушілерінің жаңа түрін қалыптастырудың қажеттілігін анықтайды [1, с. 86].

Кіші жүздегі хандық билікті жоюдың алғашқы қадамы XVIII ғасырдың 80-жылдары патшайым Екатерина II қолдаған «Игельстром реформасынан» басталады. Бұл реформа бойынша Кіші жүздегі хандық биліктің орнына жалпы империялық негізде басқару формасын ұсынылып, сұлтандардың билігін шектеуді қалады.

XVIII ғасырдың соңында Қазақ даласын басқарудың орталығы – Орынбор қаласы болды. Осы кезеңде Орынбор өлкесінің генерал-губернаторлығына О.А. Игельстромның келуі Кіші жүздегі биліктің терең саяси

дағдарысқа түскен уақытымен тұспа-тұс келді. 1749 жылы Кіші жүзде Әбілхайыр ханның орнына билікке келген Нұралы хан билік ету кезеңінде тікелей Ресейлік шенеуніктердің қолдауына ие болып келді және оның билікке келуі мен билігін заңдастыруына анасы Бопай ханымның да ықпалы болғандығы анық.

Бопай ханым ұлы Нұралы сұлтанды хан етіп заңдастыру жолында және қолдау білдіру мақсатында патшайым Е. Петровнаға, Ресейлік шенеуніктер А.И. Тевкелев, И. Неплюевке бірнеше өтініш-хаттар жолдайды. Осындай хаттардың бірі Е. Петровнаға 1748 жылы қазан айының 5-де жолданады. Хатта екі мәселе бойынша өтініш жолданады. Соның екінші өтінішінде Нұралы хан етіп сайлау бойынша өтінішін білдіреді. Хатта: «... Ұлы патшайым Елизавета Петровна! ... Екіншіден, Кіші Орданың ханы Әбілхайырдың орнына барша қырғыз-қайсақ халқының таңдауы Нұралы сұлтанды хан сайлау» [2, с. 408],-деп көрсетілсе, келесі бір хатты 1748 жылы Нұралы сұлтанның өз атынан жолдайды. Хат мазмұнында өзін хан етіп сайлауға қолдау білдіруді және арнайы жарлығыңыз негізінде заңды түрде бекітуін өтініш етіп жолдайды. «Менің хан сайлануыма сіздің арнайы жарлығыңыз болмаса іске аспайды... Маған өзіңіздің алтын мөріңіз басылған грамотаңызбен марапаттауыңызды өтінемін» [2, с. 409],-деп, өзінің мөрі басылған хатын жолдайды. Осындай мәтіндегі хаттар тілмаш, астаналық шенеунік А.И. Тевкелевке, И. Неплюевке де жолданады.

1748 жылы Нұралы ханды қолдау мақсатында Ресей патшайымына жолданған хат пен оны жолдаушылар туралы мәлімет маңызды мәнге ие. Кіші жүз билері мен батырларының жолдаған хатының мәтінінде: «Әбілхайыр ханның орнына ендігіде Нұралы ханды сайладық... Сіздің заңды бекітуіңізсіз Орда халқы оны хан ретінде мойындамайды. Сондықтан мөріңіз басылған Жарлығыңызды жолдауыңызды сұраймыз...» [2, с. 409],-деп астына тархан Жәнібек, Наурыз би (керей руы), Қойсара би (шақшақ руы) өз мөрлерін басады. Осылайша, 1749 жылы сәуірдің 13-де Елизавета Петровнаның Жарлығымен Нұралы хан (1748-1786) салтанатты түрде хан тағына көтеріледі [3, с. 22]. Енді осыдан кейін қазақ даласындағы билік жүйесі патшалық заңнамаға сәйкес өзгеріске ұшырайды. Бұл өзгеріс жоғарыдағы қағидатқа сәйкес енді қазақ жүздерінің ханы өз билігін Ресей патшасы мен патшайымның ресми расталған грамотасы негізінде ғана «хан» мәртебесін иелене алады.

Қазақ даласында орын алатын құқықтық-саяси қарым-қатынастар шеңберінде «хан» лауазымын алу міндетті түрде «ең жоғарғы билеушіден» рұқсат алу бойынша жүзеге асырылады. Бұл Ресей империясының қазақ хандарының қызметін тікелей бақылауда ұстауына кең мүмкіндіктер береді. енді патшалық Ресей қазақ даласына ішкері ені мақсатында басқарудың «жанама» түрін таңдап, кезең-кезеңімен жүзеге асырылуы керек жоспар бойынша әрекет етуге көшті:

1) Қазақ даласында хан санын көбейтіп, олардың арасында бақталастықты күшейту (Бөкей сұлтан (1737-1819), Уәли хан (1781-1821))

2) Хан билігіне қабілетсіз, ең қорқақ әрі Ресей патшасына мойынсұнғыш сұлтандардың арасынан хан сайлау (Ералы хан (1791-1794), Айшуақ хан (1797-1805), Жантөре хан (1805-1809), Сеғазы хан (1812-1824));

3) Хан билігіне халық арасында үлкен беделге ие әрі күшті билеушілерді елемей (Қаратай хан (1772-1826), Арынғазы хан (1785-1833));

4) Қазақ даласында өз алдына дербес билік жүргізуші Арынғазы секілді хандарды биліктен шеттету [4, с. 201]. Патша үкіметінің тапсырмасы бойынша Сібір және Орынбор әкімшілігінің осындай жоспары кейіннен қазақ даласында сұлтандар арасында қайшылықтар туғызып, арты үлкен дағдарысқа ұласты.

Үшінші кезең – XIX ғасырдың 20-50-жылдарында «билік институтын» реформалау мен әкімшілік-аумақтық басқару жүйесінің орнауы.

Екатерина II мен О.А. Игельстром реформасының Кіші жүздегі хандық билікті жоюға деген әрекеті сәтсіз болып, өз нәтижесін бермеген соң, Ресейдің басқарушы органдары бұл процесті кейінге қалдыруды жөн көрді [5, с. 189]. XIX ғасырдың 20-жылдары Ресей билігі қазақтардың жоғарғы билік институттарын қайта құрудың жаңа әдісіне көшіп, оған қазақтарды біртіндеп дайындай бастады.

1822 жылы М.М. Сперанскийдің Орта жүздегі хандық билікті орнынан заңды түрде тайдырып, қазақтардың басқарушы мәртебесін реттеуі Орынбор әскери губернаторымен тікелей байланысты Кіші жүз қазақтарына да үлкен дәрежеде әсер ете алды. Бұл процесстің жүзеге асырылуы Орынбор өлкесінің басшысы болған П.К. Эссеннің 1823-1824 жылдардағы реформасымен байланысты еді. Осы тұста реформаны жүзеге асырушы «П.К. Эссен кім еді?»,-деген заңды сұрақ туындайды. П.К. Эссен – 1817-1830 жылдары Орынбордың әскери губернаторы, кейіннен шекара комиссиясының басшысы болды. Оның есімі XIX ғасырдың 20-жылдары Кіші жүздің саяси-құқықтық өмірінде өзгеріс енгізуге байланысты танымал болды. Ол «Орынбор қырғыздары туралы» Жарғы негізінде хандық билікті реформалап, хан билігі институтын жойып, оның орнына империялық сипаттағы билік жүйесін енгізуге байланысты жұмыстарды тиімді жүзеге асыра алды [6, с. 245]. Кіші жүз қазақтары мен олардың басшылары П.К. Эссеннің тұсында Бүкілресейлік заңнаманы қабылдап, империялық саяси құқықтық процеске ене бастады.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Қазақстандық тарихнамада XVIII ғасырдың соңы мен XIX ғасырдың басында орын алған басқару жүйесіндегі реформаларға қатысты мәселелер өте маңызды орын алады. Орынбор әкімшілігінің қазақтардың басқару жүйесін ұйымдастыру мәселесіне қатысты зерттеу жұмыстары мен көзқарастары ресейлік ғалымдар С.В. Любичанковскийдің [7], Д.В. Васильев [5], А.Ю. Быкова [8] және отандық зерттеушілер Т.Т. Далаева [9] мен Г.С. Султанғалиеваның [10], Г.А. Алпысбаева, Ш.Н. Саяхимова [11] еңбектерінде көрініс тапқан. Олардың ішінде Игельстром реформасының жүргізілуі мен толық аяқталмауы, 1822, 1824 жылдардағы жарғылардың орнауына қатысты толыққанды зерттеулер ұжымдық монографияларда [12, 13] да көрініс тапқан.

XIX ғасырдың 20-жылдарындағы болыстық басқару жүйесінің енгізілуіне байланысты отандық тарихшы-ғалымдардың ішінде С. Зиманов [14], К. Жиреншиннің [15], А. Рахымбекова [16], Б. Абдрахманова [17], еңбектерінде 1824 жылғы жарғы бойынша әкімшілік лауазымдарды сайлау, әлеуметтік мәртебесі мен олардың өкілеттік мәселелеріне талдау жасайды.

Ғылыми мақаланы жазуда деректерді талдау, тарихи салыстырмалы және анализ-синтез әдістері қолданылды. Мақаланың ғылыми негізін арттыруға соңғы жылдары тарихнамадағы жаңаша көзқарастарға талдау жасап, қорытынды жасалады.

Зерттеу нәтижелері

Патша үкіметінің Орта Азия мен Қазақстанның оңтүстік аумағын отарлауды тезірек жүргізу процесі Қазақ хандығының аумақтық, әкімшілік жүйесі мен саяси құрылымына өзгеріс әкелумен байланысты еді. Кең аумақты игеру, экономикалық, сауда байланыстарын дамыту арқылы Орта Азия аумағына шығуға кедергі «хан институтын» жоюдың ресми құжаты әзірленіп, 1824 жылы Кіші жүздегі хандық билік жойылып, жаңа үлгідегі басқару формасы енгізілді.

«Орынбор қырғыздары туралы» Жарғының қабылдануынан бұрын 1812 жылы Кіші жүз аумағы екіге бөлініп, Ішкі Ордада Бөкей ханның, ал Жайықтың сол жағалауына Шерғазы ханның билігі орнады. Шерғазы ханның билігінің орнау кезеңінде Кіші жүздің саяси-экономикалық жағдайы шиеленіскен деңгейде болды. Ол біріншіден, патша үкіметінің заңды бекітпеген сұлтандары Қаратай мен Арынғазы Шерғазының билігін мойындамады. Екіншіден, оңтүстік шекарадағы Хиуа мен Қоқан хандығымен арадағы саяси қақтығыстар да Шерғазының билік ету кезеңімен сәйкес келіп, терең дағдарысқа түсірді. Кіші Ордадағы хандық билік Орта жүзге қарағанда әлсіз болды.

1817 жылы Орынбор шекаралық комиссиясы Шерғазының Ордадағы әрекетсіздігін ескертіп, жағдай тұрақталмаған жағдайда оның билігінің тоқтатылатыны ескертілді. Бірақ десе де жағдай сол қалпында еш өзгеріссіз қалды. Шекаралық комиссия енді Ордадағы билікті жою әрекетіне көшті. Бұл әрине бұрыннан дайындалған жоспар бойынша жүзеге асырылды. 1824 жылы Шерғазы ханды Орынборға шақыртып, оған басқа лауазымды қызмет тапсырылды. Шерғазы ханмен бір уақытта генерал П.К. Эссеннің шақыруымен Қаратай Нұралыұлы, Темір Ералыев, Жұма Құдаймендиев шақырылды. Олар өздерімен бірге сұлтандар мен төленгіттер ертіп әкелді. Бір жарым айға созылған келіссөздерден соң олар Кіші жүздің сұлтан-басқарушысы болып сайланды. Соңғы 3 сұлтан өз билігі кезеңінде Ордада үлкен абырой мен беделге ие еді. Осылайша Кіші жүздегі хандық билік жойылды. бұл процесс ешқандай қиындықсыз әрі қарсылықсыз жүзеге асырылды.

1823 жылы Орынбор губернаторы Азиялық комитетке реформа жобасы бойынша талқылау жасауды ұсынады. Ол бойынша Кіші жүз аумағы Бөкей Ордасын қосқанда төртке бөлінеді: Батыс, Орта, Шығыс және Ішкі. Олардың әрқайсысы 3 деңгейлі басқару жүйесіне енгізіледі: 1) ауылды басқару; 2) руды басқару; 3) Рудан құралған барлық бөлікті басқару. Аталған басқаруды жүзеге асырушы лауазымға үміткерлер сайлау арқылы тек қазақтардан іріктеліп алынды.

Азия комитеті 1824 жылдың наурызында бекіткен жарғы Орта жүзді басқару жүйесіне қарағанда ішінара өзгерістерге ғана ұшырады. Кіші жүздің басқару жүйесі рулық жүйеге негізделді және бөлікті басқару сұлтан-басқарушыға берілді.

1824 жылы Кіші жүз аумағы Ішкі Орданы қоспаған 3 бөлікке бөлінді және олар рулардың орналасуы бойынша келесідей жіктелді: Арғыз руы – Шығыс бөлікке; Жетіру – Орта бөлікке; Байұлы – Батыс бөлікке және Әлімұлы соңғы екі бөліктің шекарасында орналасты [14, с. 186].

Сұлтан-басқарушыларға қызметіне байланысты 100 күміс рубль жалақы тағайындалды және жылына 6-тың төрттен біріндей ұн берілді. Оларға көмекші, іс-қағаздар жүргізуші қызметкерлер беріліп, олар халық есебінен жалақы алды. Ал сұлтан-басқарушыларға алтын сапты қылыш және атаулы мөр берілді.

Кіші жүзге сайланған сұлтан-басқарушыларға жүктелген міндеттерге тоқталып өтсек: әрбір басқарушы сұлтан өзіне бағынатын халықтың арасында тәртіпті сақтау, жоғары әкімшілік иелеріне бағыну және жыл сайын өзіне тиесілі аумақ бойынша салық жинау тапсырылды [14, с. 192].

Сұлтан-басқарушылардың билік ету кезеңінде олардың орнын сұлтан титулын иеленбеген адамдарды ауыстыра алмады. Себебі, Кіші жүз аумағындағы бөлікті бөлу және басқару бойынша билік келесідей болып ажыратады. Батыс және Орта бөлікті – Әбілхайыр ханның ұрпақтары ешқандай өзгіріссіз басқарды. Ал Шығыс бөлікті – Қайып ханның ұрпақтары арасында бөлінді. Сұлтан-басқарушылардың көмекшілері де сұлтандар қатарынан сайланды және оларға да шекаралық комиссия тарапынан орындауға тиісті міндеттерді жүктеп отырды. Осылайша, Кіші жүз аумағындағы бұрынғы «хандық» билік жойылып, оның орнына патша әкімшілігінің белгілеуі бойынша сұлтан-басқарушылардың қолына берілген билік жүйесі қалыптасты. 1824 жылғы жарғының билік жүйесін өзгертуге байланысты қабылдаған шешімдері қазақ даласында бұрыннан келе жатқан билеуші әулеттер арасында ғана бөліске түсті.

Қорытынды

Қорыта келе, Ресей империясының XIX ғасырдың 30-жылдары қазақ даласына ішкерілей енуіне байланысты орын алған тарихи процесстер бірнеше кезең бойынша жүзеге асырылды. Қазақ-орыс қарым-қатынастарында Ресей империясының мүддесі қазақ билеушілерімен сәйкес келмеді, бұл өз кезегінде дипломатияның «мәжбүрлеу» процесінің практикасында кең таралды. Ресей империясы құрамына жүздердің қосылуы өте ұзық әрі күрделі процесс болды. Оның ауқымдылығы мен даму қарқыны жағынан тек Ресей империясының сырты саясатындағы мақсатымен ғана емес бүкір Еуразия құрлығындағы халықаралық қатынастардың даму динамикасымен анықталды.

Қазақ жүздерінің билеушілері Ресей империясының билігін мойындауы мен дербестігінен айырылуы ұзақ уақытқа созылды әрі күрделі кезеңдерді қамтиды. XVIII ғасырдың 90-жылдары бастамасы болған «Игельстром реформасының» сәтсіздігі басқару жүйесін өзгерту процесі аз уақытқа тоқтап қалды. Орынбор және Сібір әкімшілігінің хандық басқару жүйесін өзгерту бойынша дайындаған жарғылары Кіші жүздегі хандық билікті жойып, хандардың қызметін шектеп, олардың орнына жалпыресейлік басқарудың жаңа формасын енгізді. Өлкеде пайда болған жергілікті басқарудың органы – болыстық басқару жүйесі енді тек тікелей Ресей патшасының тағайындауымен жүзеге асырылып отырды. 1824 жылы Кіші жүздің соңғы ханы Шерғазы Орынборға шақырылып, оған жаңа қызмет жүтелді, ал Ордадағы басқару жүйесі сұлтан-басқарушының қолына өтті. Осылайша XIX ғасырдың 20-жылдары Кіші Орданы бөлу рулық бөлікке негізделді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Лапин Н.С. Деятельность О.А. Игельстрома в контексте казахско-российских взаимоотношений (1780-1790-е гг.) / Н.С. Лапин. – Астана: Сарыақа, 2012. – 384 с.
- [2] Казахско-русские отношения в XVI-XVIII веках (сборник документов и материалов). Под ред.: В.Ф. Шахматова, Ф.Н. Киреева, Т.Ж. Шоинбаев. Т. 1. – Алма-Ата: Изд-во Акад. наук КазССР, 1961. – 743 с.
- [3] Крафт И. И. Сборник узаконений о киргизах степных областей. – Оренбург, 1898. – С. 22.
- [4] История Казахстана: народы и культуры: Учеб. пособие / Масанов Н.Э. и др. – Алматы: Дайк-Пресс, 2000. – 608 с.
- [5] Васильев Д.В. Россия и Казахская степь: административная политика и статус окраины. XVIII – первая половина XIX века / Д.В. Васильев. – М.: Политическая энциклопедия, 2014. – 471 с.
- [6] Почекаев Р.Ю. Антропология властной коммуникации в Российской политике фронтальной модернизации Казахской степи и ханств Средней Азии в XVIII-начале XX в. Дисс. на соискание ученой степени д.и.н. – Оренбург 2020. – 564 с.
- [7] Любичанковский С.В. Политика генерал-губернатора О.А. Игельстрома по отношению к казахам (результаты контент-анализа документов Госсовета, 1787-1790 гг.) // Человеческий капитал. – 2012. – № 8. – С. 132-135.
- [8] Быков А.Ю. Российская правительственная политика в степных областях и трансформация традиционного казахского общества: 1731-1917 гг.: дис. ... докт. ист. наук. – СПб., 2005. – 484 с.
- [9] Далаева Т.Т. Волостные управители в казахских степях Западно-Сибирского ведомства: особенности утверждения их в должности в XIX – начале XX вв. // Вестник КазНПУ. Серия «Исторические и социально-политические науки». – Алматы, 2015. – № 3. – С. 30-38.
- [10] Султанғалиева Г.С. Западный Казахстан в системе этнокультурных контактов (XVIII – начало XX в.) / Г.С. Султанғалиева. – Уфа: РИО РУНМЦ Госкомнауки РБ, 2001. – 257 с.
- [11] Алпыспаева, Г.А. Региональная политика Российской империи в 20-60-е годы XIX века в Казахстане / Г.А. Алпыспаева, Ш.Н. Саяхимова // Сборники конференций НИЦ Социосфера. – № 47. – 2013. – С. 87-94.
- [12] Джангалин М.О., Киреев Ф.Н., Шахматов В.Ф. Казахско-русские отношения в XVIII-XIX вв. (1771-1867 гг.): (сб. док. и материалов). – Алма-Ата: Наука, 1964. – 575 с.

- [13] Вяткин М.П. Материалы по истории Казахской ССР (1785-1828 гг.). – М.- Л.: Изд-во Акад. наук СССР, 1940. – Т. IV – 543 с.
- [14] Зиманов С.З. Политический строй Казахстана конца XVIII и первой половины XIX веков. – Алматы: Изд-во АН КазССР, 1960. – 294 с.
- [15] Жиренчин К. Политическое развитие Казахстана в XIX – начале XX веков. – Алматы: Жеты Жарғы, 1996. – 352 с.
- [16] Рахимбекова А.К. Роль имперского фактора в трансформации казахского общества (XIX – начало XX вв.) автореф. дисс. канд. ист. наук. – Алматы, 2004. – 29 с.
- [17] Абдрахманова Б. История Казахстана: власть, система управления, территориальное устройство в XIX веке. – Караганды: Гласир, 2010. – 242 с.

REFERENCES

- [1] Lapin N.S. (2012) Dejatel'nost' O.A. Igel'stroma v kontekste kazahsko-rossijskikh vzaimootnoshenij (1780-1790-e gg.) [O.A. Igelstrom's activity in the context of Kazakh-Russian relations (1780-1790)] Astana: Saryaka [in Russian].
- [2] Shahmatova V.F., Kireeva F.N., Shoinbaev T.Zh. (Ed.). (1961) Kazahsko-russkie otnoshenija v XVI-XVIII vekah (sbornik dokumentov i materialov) [Kazakh-Russian relations in the XVI-XVIII centuries (collection of documents and materials)] Alma-Ata: Izd-vo Akad. nauk KazSSR [in Russian].
- [3] Kraft I.I. (1889) Sbornik uzakonenij o kirgizah stepnyh oblastej [Collection of laws on Kyrgyz steppe regions] Orenburg [in Russian].
- [4] Masanov N.Je. (2000) Istorija Kazahstana: narody i kul'tury [History of Kazakhstan: peoples and cultures] Almaty: Dajk-Press [in Russian].
- [5] Vasil'ev D.V. (2014) Rossiya i Kazahskaja step': administrativnaja politika i status okrainy. XVIII – pervaja polovina XIX veka [Russia and the Kazakh steppe: administrative policy and the status of the outskirts. 18th - first half of the 19th century] Moscow: Politicheskaja jenciklopedija [in Russian].
- [6] Pochekaev R.Ju. (2020) Antropologija vlastnoj kommunikacii v Rossijskoj politike frontirnoj modernizacii Kazahskoj stepi i hanstv Srednej azii v XVIII-nachale XX v. [Anthropology of power communication in the Russian policy of frontier modernization of the Kazakh steppe and the khanates of Central Asia in the 18th-early 20th centuries] Doctor's thesis. Orenburg [in Russian].
- [7] Ljubichankovskij S.V. (2012) Politika general-gubernatora O.A. Igel'stroma po otnosheniju k kazaham (rezul'taty kontent-analiza dokumentov Gossoвета, 1787-1790 gg.) ubichankovskij [The policy of Governor-General O.A. Igelstrom in relation to the Kazakhs (results of content analysis of documents of the State Council, 1787-1790)] Chelovecheskij kapital, 8, 132-135 [in Russian].
- [8] Bykov A.Ju. (2005) Rossijskaja pravitel'stvennaja politika v stepnyh oblastjah i transformacija tradicionnogo kazahskogo obshhestva: 1731-1917 gg. [Russian government policy in the steppe regions and the transformation of traditional Kazakh society: 1731-1917] Doctor's thesis. Saint Petersburg [in Russian].
- [9] Dalaeva T.T. (2015) Volostnye upraviteli v kazahskih stepjah Zapadno-Sibirskogo vedomstva: osobennosti utverzhdenija ih v dolzhnosti v XIX – nachale HH vv. [Vlost administrators in the Kazakh steppes of the West Siberian department: features of their confirmation in the XIX – early XX centuries.] Vestnik KazNPU. Serija «Istoricheskie i social'no-politicheskie nauki». Almaty [in Russian].
- [10] Sultangalieva G.S. (2001) Zapadnyj Kazahstan v sisteme jetnokul'turnyh kontaktov (XVIII – nachalo XX v.) [Western Kazakhstan in the system of ethno-cultural contacts (XVIII - early XX century)] Ufa: RIO RUNMC Goskomnauki RB [in Russian].
- [11] Alpyspaeva G.A. & Sajahimova Sh.N. (2013) Regional'naja politika Rossijskoj imperii v 20-60-e gody XIX veka v Kazahstane [Regional policy of the Russian Empire in the 20-60s of the XIX century in Kazakhstan] Sborniki konferencij NIC Sociosfera, 47, 87-94 [in Russian].
- [12] Dzhangalin M.O., Kireev F.N. & Shahmatov V.F. (1964) Kazahsko-russkie otnoshenija v XVIII-XIX vv. (1771-1867 gg.) [Kazakh-Russian relations in the XVIII-XIX centuries (1771-1867)] Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- [13] Vjatkin M.P. (1940) Materialy po istorii Kazahskoj SSR (1785-1828 gg.) [Materials on the history of the Kazakh SSR (1785-1828)] Moscow: Izd-vo Akad. nauk SSSR [in Russian].
- [14] Zimanov S.Z. (1960) Politicheskij stroj Kazahstana konca XVIII i pervoj poloviny XIX vekov [The political system of Kazakhstan at the end of the XVIII and the first half of the XIX centuries] Almaty: Izd-vo AN KazSSR [in Russian].
- [15] Zhirenchin K. (1996) Politicheskoe razvitie Kazahstana v XIX – nachalo XX v. [Political development of Kazakhstan in the XIX – early XX centuries] Almaty: Zhety Zhargy [in Russian].

[16] Rahimbekova A.K. (2004) Rol' imperskogo faktora v transformacii kazahskogo obshhestva (XIX – nachalo XX vv.) [Political development of Kazakhstan in the XIX - early XX centuries] Extended abstract of Doctor's thesis. Almaty [in Russian].

[17] Abdrahmanova B. (2010) Istorija Kazahstana: vlast', sistema upravlenija, territorial'noe ustrojstvo v XIX veke [History of Kazakhstan: power, management system, territorial structure in the XIX century] Karagandy: Glasir [in Russian].

Рысбеков Т.З., Нұрбай М.Ә.

ПРОЦЕСС УНИЧТОЖЕНИЯ ХАНСКОЙ ВЛАСТИ В МЛАДШЕМ ЖУЗЕ

Аннотация. В конце XVIII-20-х годах XIX века произошли изменения в политике Российской империи по отношению к ханствам Средней Азии. В этот период Российская империя установила свое государственно-политическое господство в казахской степи и была связана с внедрением различных реформ. Российская администрация, которая пыталась контролировать власть казахских ханов путем внесения изменений в традиционное казахское общество на основе политико-правовых принципов и общероссийских уставов, теперь стала вмешиваться и в их Ханский избирательный институт. Непосредственным ответственным и организатором за проведение этих процессов смогла стать администрация Сибири и Оренбурга. Стремясь добиться колонизации и прямого управления казахскими степями, руководители российской администрации стремились создать для себя «управленческую элиту» прямого направления, опираясь на реформы и уставы. С этой же целью оренбургским губернатором О. А. Игельстром была проведена первая реформа ликвидации ханской власти. После долгих перерывов в неудачной реформе П. К. Эссен на основании Устава, подготовленного в 1823-1824 годах, отменил ханскую власть в Младшем жузе и вместо этого ввел имперскую систему управления. В статье анализируется сущность реформ, принятых в связи с ликвидацией ханской власти, конфликтами между Российским царством и казахскими султанами и политической ситуацией, сложившейся в связи с принятием Устава «об оренбургских киргизах», который стал законным основанием для отмены ханской власти в Младшем жузе. При написании статьи был проведен историко-сравнительный анализ данных по данному вопросу в казахстанской историографии, анализ взглядов российских ученых на управление казахами.

Ключевые слова: Казахские степи; Младший жуз; Игельстром; система управления; реформа; устав; Орынбор; Нуралы хан; П.К. Эссен; историография; ханская власть.

Rysbekov Tuyakbai, Nurbay Muratbek

THE PROCESS OF DESTROYING THE KHAN'S POWER IN THE YOUNGER ZHUZ

Annotation. At the end of the XVIII-20s of the XIX century, there were changes in the policy of the Russian Empire in relation to the khanates of Central Asia. During this period, the Russian Empire established its state-political dominance in the Kazakh steppe and was associated with the introduction of various reforms. The Russian administration, which tried to control the power of the Kazakh khans by making changes to the traditional Kazakh society based on political and legal principles and all-Russian charters, now began to interfere in their Khan electoral institute. The administration of Siberia and Orenburg was able to become directly responsible and organizer for carrying out these processes. In an effort to achieve colonization and direct management of the Kazakh steppes, the leaders of the Russian administration sought to create for themselves a «managerial elite» of a direct direction, relying on reforms and charters. For the same purpose, the Orenburg governor O. A. Igelstrom carried out the first reform of the liquidation of the khan's power. After long breaks in the unsuccessful reform of P. K. Essen, on the basis of the Charter prepared in 1823-1824, abolished the khan's authority in the Younger Juz and instead introduced an imperial system of government. The article analyzes the essence of the reforms adopted in connection with the liquidation of the khan's power, the conflicts between the Russian kingdom and the Kazakh sultans and the political situation that developed in connection with the adoption of the Charter «On the Orenburg Kirghiz», which became the legal basis for the abolition of the khan's power in the Younger Zhuz. When writing the article, a historical and comparative analysis of data on this issue in Kazakh historiography, an analysis of the views of Russian scientists on the management of Kazakhs was carried out.

Keywords: Kazakh steppes; Junior juzz; Igelstrom; management system; reform; charter; Orynbor; Nuraly khan; P.K. Essen; historiography; khan power.